

Etická výchova bez etiky – teoretický paradox či edukační realita?¹

Tomáš HUBÁLEK

Ethics Education without Ethics – Theoretical Paradox or Educational Reality?

Abstract: The paper focuses on the contradiction between teaching ethics education in basic schools and ethics. It also offers specific short example how it is possible to overcome this paradoxical phenomenon.

Key Words: Ethical education, Ethics, Curriculum, Basic education

Úvod

Dne 16. prosince 2009 vydala ministryně školství mládeže a tělovýchovy opatření Čj. 12586/2009-22 s účinností dne 1. 10. 2010. Tímto opatřením se změnil rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV) a byl do něj přidán doplňující vzdělávací obor Etická výchova (oddíl 5.10.3). Od září 2010 se tedy žáci základních škol seznamují s klíčovými pojmy z oblasti etiky.

Do dnešního dne jako reakce na rozšíření RVP ZV vzniklo několik podpůrných a v praxi uplatnitelných pomůcek pro pedagogy i žáky, které jsou převážně dostupné on-line (viz např. Metodický portál rvp.cz spravovaný Národním ústavem pro vzdělávání).² Tyto metodické materiály ovšem většinou reagují pouze na témata přímo zmíněná v RVP

ZV. V našem textu chceme poukázat na některé možnosti jak propojit teoretickou etiku a edukační realitu.

1 Charakteristika etické výchovy v RVP ZV

Je zajímavé, že Česká republika, jako jedna z mála evropských zemí, i přes realizovanou změnu RVP ZV patří ke státům, kde předmět etika (resp. etická výchova) od roku 2000 není či nikdy nebyl povinným předmětem. K dalším z těchto zemí v rámci EU patří např. Estonsko, Slovinsko, Švédsko a Francie (Svobodová, 2012, s. 104).

Hlavním důvodem pro zařazení tohoto doplňujícího vzdělávacího oboru do RVP ZV, uvedeným v samotném dokumentu, „je skutečnost, že v naší školské soustavě chybí předmět, který by systematicky rozvíjel mravní stránku osobnosti žáků. Důležitost a aktuálnost tohoto kroku podporují i zkušenosti z většiny zemí OECD, ve kterých je předmět s podobným obsahem do vzdělávacího systému zařazen.“ (RVP ZV, 2013, s. 96)

Jak jsme již v úvodu zmínili, RVP ZV obsahuje v rámci doplňujícího vzdělávacího oboru etická výchova několik témat:³

1. Mezilidské vztahy a komunikace.
2. Důstojnost lidské osoby. Pozitivní hodnocení sebe.
3. Pozitivní hodnocení druhých.
4. Kreativita a iniciativa. Řešení problémů a úkolů. Přijetí vlastního a společného rozhodnutí.
5. Komunikace citů.
6. Interpersonální a sociální empatie.
7. Asertivita. Zvládnutí agresivity a soutěživosti. Sebeovládání. Řešení konfliktů.
8. Reálné a zobrazené vzory.
9. Prosociální chování v osobních vztazích. Pomoc, darování, dělení se, spolupráce, přátelství.
10. Prosociální chování ve veřejném životě. Solidarita a sociální problémy.

Příčemž na tato základní témata přímo navazuje dalších sedm aplikačních témat:⁴

1. Etické hodnoty
2. Sexuální zdraví
3. Rodinný život
4. Duchovní rozměr člověka
5. Ekonomické hodnoty
6. Ochrana přírody a životního prostředí
7. Hledání pravdy a dobra jako součást přirozenosti člověka

2 Příklady propojení teoretických termínů s praxí

Z uvedeného výčtu jednotlivých témat je patrné, že v takto aktualizovaný RVP ZV je orientován spíše na specifickou a dílčí etickou problematiku. Podobně je koncipována i řada učebních pomůcek dostupných na metodickém portálu rvp.cz.

Při charakteristice zmíněných materiálů se však nabízí otázka, zda není absence základních etických termínů, které jsou součástí etiky jako vědecké disciplíny chybou. Přirozeně je nezbytné, aby byla problematika etiky přibližována žákům přiměřeně jejich kognitivním schopnostem a mentální úrovni. Nicméně pokud bychom propojovali teoretické postuláty s konkrétními příklady, které vycházejí ze životních zkušeností, pak by se nemělo jednat o tzv. informační přetěžování žáků, ale o propojení teorie s každodenní realitou lidského života.

Níže bychom chtěli demonstrovat alespoň část tohoto propojení na příkladu charakteristiky základního členění etických subdisciplin v podobě představení metaetiky, normativní etiky, deskriptivní etiky a aplikované etiky.⁵ Toto spojení nejprve uvedeme základním terminologickým vymezením pojmu (které by v takto stručné podobě mohlo být součástí učitelova výkladu) a následně připojíme námět, příklad, či otázku k zamyslení k potenciálnímu využití termínu v pedagogické praxi.

1. *Metaetika* (v odborné literatuře označovaná i jako analytická etika) (srov. Rich, 1994, s. 23; Anzenbacher, 2015, s. 10) se rozvinula zejména v průběhu 20. století a zabývá se detailním prozkoumáváním nastavení interních podmínek celé disciplíny. Je spojována

především s lingvistickým významem jazyka morálky a etiky. Sleduje primárně smysl etických výroků, ale také jejich vnitřní strukturu, pravidla, anebo zvyklosti při formulování jednotlivých etických argumentů. Morální výroky také podrobuje lingvisticky kritickými analýzami a tím přispívá k bližší specifikaci sémantického významu obvykle užívaného pojmového aparátu. Metaetika se zjednodušeně řečeno zabývá tím, jaký význam má užití určitých morálních termínů v běžné konverzaci – například spravedlnost, dobro, láska. Každý člověk má přirozeně určitou představu o smyslu těchto pojmů, nicméně můžeme zodpovědně prohlásit, že to, co považuji sám za „spravedlnost“, je „spravedlností“ i pro ostatní členy společnosti? Pedagogická aplikace metaetiky: Pokud učitel pochválí žáka a jeho chování označí jako „správné“, má jistotu, že všichni žáci ve třídě s jeho tvrzením souhlasí a že pochopili, proč byl žák pozitivně hodnocen? Není chování žáka „správné“ pouze pro konkrétního pedagoga v daný čas a místě? Myslíte si, že by jeho názor sdíleli i další učitelé, pokud by měli možnost sledovat spolu s žáky dění ve třídě? Obecně lze prohlásit, že pracujeme s jakýmsi předporozuměním, a že tedy spoléháme na to, že všichni zúčastnění chápou význam slova „správný“. Ale pro úplné vyjasnění situace by bylo vhodnější ujistit se, zda je tomu tak i v praxi. Jinými slovy, bylo by žádoucí objasnit motiv našeho výroku.

2. *Normativní etika* se primárně věnuje deontologickým otázkám, tedy takovým, které se dotazují na povinnosti člověka, a také zkoumá mravní normy, které při svém rozhodování berou lidé v potaz a přihlíží k nim. Tyto normy také kriticky posuzuje a v rámci svého předmětu též může přinášet podněty k jejich vylepšení. Pedagogická aplikace normativní etiky: Už jsme zmínili, že normativní etika pátrá po povinnostech člověka v oblasti morálky. Můžeme si tedy pokládat otázky typu: „Co bych měl dělat, abych se choval dobře?“ I s touto oblastí se (nejen) v pedagogické praxi setkáváme velmi často. Pokud tedy chceme posilovat žádoucí chování žáků, je dobré jim vysvětlit důsledky jejich činu a odměnit je nejen pochvalou. Například všimneme-li si, že žáci pomáhají, můžeme je motivovat

k pokračování uvedením dalších příkladů, či jim připomenout, že v budoucnu by mohli očekávat vstřícné chování ostatních i vůči sobě samotným.

3. *Deskriptivní etika* charakterizuje mravní úroveň jednání a hodnot dané společnosti. Jejím cílem je co možná nejexaktnější deskripce etiky v daném kulturním prostředí a zároveň specifikace pomyslných návodů k řešení morálních dilemat typických pro konkrétní společenský okruh. Je tedy ze své podstaty popisnou a empirickou subdisciplínou etiky. Její význam je čistě poznávací (tedy zásadně nehodnotí vlastní závěry, maximálně může dojít ke komparaci) a podklady pro své závěry čerpá z etologie, antropologie, psychologie, historie, pedagogiky či sociologie. Pedagogická aplikace deskriptivní etiky: I deskriptivní etika má bezpochyby v edukačním procesu své místo a to nejen v rovině teoretické. Žákům můžeme představit deskripci etických a morálních pravidel cizích kultur (např. seznámit je v rámci tématu sexuální zdraví s důvody proč je v jiných kulturách běžná polygamie apod.), ale můžeme ji využít i čistě prakticky pro popis události, které je samotný žák aktérem. Jinými slovy, pokud se žák dopustí nežádoucího chování, jeho pedagog mu může celou situaci shrnout a sledovat, zda je žák schopen vyvodit závěry ze svého jednání. Pokud učitel nijak do procesu posouzení činu nevstupuje, aplikoval princip deskriptivní etiky v praxi.
4. *Aplikovaná etika* je další dílčí disciplínou etiky, kterou však někteří autoři (např. Anzenbacher) spojuje s etikou normativní. V současnosti však vyvstává čím dál větší potřeba vnímat tuto část jako samostatně oddělenou, neboť řeší ty nejaktuálnější otázky a problémy soudobé etiky a ve svém konečném důsledku se dotýká téměř všech oborů lidské činnosti. Někdy proto také o aplikované etice hovoříme jako například o etice lékařské, pedagogické, feministické, podnikatelské, právní, politické, bioetice atd. V pedagogické vědě je proto aplikovaná etika vnímána jako nejnaléhavější (v některé literatuře je pedagogická etika vnímána jako součást

etnopedagogiky). Pedagogická aplikace aplikované etiky: Nejfrekvencovanější hodnotou, zmiňovanou v souvislosti s aplikovanou etikou je odpovědnost. Následně se otevírá celá škála možností, jak pracovat s touto hodnotou v konkrétních školních situacích. Ty jsou ovšem zpravidla závislé na jedinečnosti prostředí a okamžiku.

V diskuzi s žáky je vhodné zmínit rozdíl mezi odpovědností individuální a sociální. V praxi můžeme dát žákům jako podnět několik událostí, u kterých mají identifikovat primární odpovědnost osoby či instituce za daný čin. Také je žádoucí upozornit, že jedinec nežije ve vzduchoprázdnu, ale ve společnosti, se kterou jej pojí vzájemná interakce avšak, že není možné svoji odpovědnost za skutky delegovat na ostatní, anebo naopak klást si za vinu selhání systému v určité oblasti.

Jako příklad individuálně pojaté odpovědnosti můžeme řešit pravdomluvnost, svědomitost, poctivost, jako příklad sociální odpovědnosti potom fungování politického systému, pravidel institucí, anebo otázku spravedlnosti.

Závěr

Cílem příspěvku je poukázat na určitou diskrepanci v přístupu k etické výchově v pedagogické praxi a pokusit se prostřednictvím stručných příkladů tento nesoulad překlenout (nebo spíše naznačit jednu z možných variant). Na jedné straně máme explicitně dány obsahy doplňujícího vzdělávacího oboru etická výchova, na druhé straně charakteristiku etiky jako vědecké disciplíny.

Bohužel etická výchova podle RVP ZV je často vnímána jen jako souhrn určité problematiky (viz kapitola 2), která se v několika případech prolíná s jinými humanitními vědami, ale postrádá eticky etablované postupy a termíny. Teoreticky může nastat paradoxní situace, kdy žáci vlastně nebudou schopni identifikovat, co náleží k etice a která problematika se pojí s úplně jinou společenskovední disciplínou.

Jsme toho názoru, že jedno má vycházet z druhého a naopak. Jinými slovy, že nelze abstrahovat vědecký základ od aplikačních témat, neboť

pak může být etická výchova prosta etiky, což by pravděpodobně neměl být primární cíl celého vzdělávacího oboru.

Poznámky:

- ¹ Vznik příspěvku byl podpořen z projektu Paradoxy ve vzdělávání ve výuce k občanství a částečně vychází z přednášky, která byla proslovena v rámci projektu Efektivní adaptace začínajících učitelů na požadavky školské praxe, obojí řešené na PdF UP v Olomouci.
- ² Přesná citace je uvedena v seznamu použité literatury.
- ³ Opatření ministryně ze dne 16. 12. 2009, příloha č. 1, s. 1.
- ⁴ Tamtéž.
- ⁵ Jsme si vědomi toho, že odborná literatura není konzistentní při formulování základních dílčích subkategorií a že v této oblasti stále panuje určitá diskrepance v jednotlivých klasifikacích (Podrobněji např. viz Anzenbacher, 2001, s. 17–18; Thompson, 2004, s. 11–13).

Literatura:

- ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Praha: Academia, 2001.
- ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: CDK, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015.
- ANZENBACHER, A. *Úvod do filosofie*. Praha: Portál, 2010.
- HUBER, W. *Etika. Základní otázky života*. Praha: Vyšehrad, 2016.
- LORENZOVÁ, J. *Kontexty vzdělávání v postmoderní situaci*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.
- MUCHOVÁ, L. *Morální výchova v nemorální společnosti?* 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015.
- RICH, A. *Etika hospodářství*. Sv. 1. Praha: ISE, 1994.
- SVOBODOVÁ, Z. a kol. *Důstojně a radostně: Příspěvek k lidskoprávnímu, občanskému a etickému vzdělávání*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2012.
- THOMPSON, M. *Přehled etiky*. Praha: Portál, 2004.
- VACEK, P. *Rozvoj morálního vědomí žáků: metodické náměty k realizaci průřezových témat*. Praha: Portál, 2008.
- VACEK, Pavel. *Psychologie morálky a výchova charakteru žáků*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2011.

WEISCHEDEL, W. *Skeptická etika*. Praha: Oikoymenh, 1999.

On line:

NÚV: Etická výchova: Metodiky, učebnice a pracovní listy pro ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií. [online]. [cit. 17. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/k/z/20233/ETICKA-VYCHOVA-METODIKY-UCEBNICE-A-PRACOVNI-LISTY-PRO-ZS-A-NIZSI-ROCNIKY-VICELETYCH-GYMNAZII.html/>>.

SINGER, P. Practical ethics. [online]. [cit. 2. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://emilkirkegaard.dk/en/wp-content/uploads/Peter-Singer-Practical-Ethics-2nd-edition.pdf>>

Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. [cit. 13. 7. 2016]. Dostupné z: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/MR_DVO_EV_web.pdf>.

RVP ZV [online]. [cit. 13. 7. 2016]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/uploads/RVP_ZV_2016.pdf>.

RVP G [online]. [cit. 13. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://www.nuv.cz/file/159>>.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Hubálek, Ph.D.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

e-mail: tomas.hubalek@upol.cz